

«ELS VALORS FEMENINS MEDIEVALS A PARTIR DE LES ADVOCACIONS DE LES PARRÒQUIES DEL BAIX MARESME».

DR. JOAQUIM GRAUPERA I GRAUPERA

Maresme Medieval

A l'època medieval, l'esperit de la religió impregnava tots els aspectes de la vida d'una persona, des de les etapes del cicle vital (baptisme, matrimoni, mort) fins el calendari festiu anual (Nadal, Quaresma, Setmana Santa, etc.). La presència de la religió també era omnipresent en la vida d'una comunitat pagesa que d'entrada es trobava organitzada en parròquies i on les advocacions dels altars de les mateixes esdevenien protectors del col·lectiu (el sant titular de la parròquia, Sant Roc, Sant Sebastià...) i a vegades models de conducta o exemplar a seguir. De fet, aquests relats hagiogràfics van ser concebuts com un instrument d'evangelització dirigits als sectors populars. Les obres d'art que decoraven les esglésies (escultures, retaules, frontals d'altar...) oferien visualment les històries d'aquests personatges sants, transformant-les en elements més propers a la realitat quotidiana.¹ Segons Lucas de Tuy, l'any 1230 sent diaca canonical de Sant Isidor de Leon, va redactar un text apologètic sobre l'expansió albigesa al regne lleonès. En el seu discurs esmenta, entre altres coses, les funcions que les imatges acomplien en els temples: la defensa dels fidels, la instrucció de la doctrina, l'estímul a la seva imitació i l'ornat.² Com veiem, una de les funcions era la de ser exemples devocionals.

Els sants, i en aquest cas santes, eren individus que havien assolit el goig celestial per la renúncia als béns terrenals i per això esdevenien exemples de virtut. Els valors transmesos eren generalment l'apostasia de les creences paganes en la conversió del sant o santa, l'afirmació pública de la fe, la superació de les temptacions, el triomf sobre la mort després de sotmetre's a turments cruels, la penitència que comportava la superació del mateix pecat i la glorificació del personatge després de la seva mort en el moment que els patiments terrenals eren compensats per la visió eterna de Déu.³ Si debades aquests personatges es representaven de forma individualitzada en forma d'estàtua, en els retaules, es desplegaven relats hagiogràfics inspirats moltes vegades en la *Legenda sanctorum* (Llegenda àuria), redactada entre el 1253 i el 1270 per Iacopo da Varazze. La finalitat última d'aquestes històries eren que servissin de model i perquè els observadors de l'obra tinguessin aquests personatges com un exemple on emmirallar-se.

¹ Per raó d'espai, en aquest article no es descriuran les diferents obres artístiques conservades i documentades al baix Maresme que es citen com exemple. Per a poder aconseguir més dades sobre les mateixes cal consultar Graupera 2001 i Graupera 2012.

² Lucas de Tuy: *De altera vita, fideique controversiis adversus Albigensum errores*, lib.II capitol.XX De *Imaginibus*. Boto, 2009, p.3

³ Hernando, 2010, p.205

A partir de les deixes que apareixen en la documentació testamentaria conservada d'època medieval també podem fer-nos una idea dels sants i santes que movien moltes vegades la pietat popular i despertaven una certa veneració. També a través de les visites pastorals podem testar el nombre d'altars d'una parròquia i les seves dedicacions. Si observem aquesta documentació veurem que el major nombre d'aquestes advocacions fan referència a sants masculins. Al baix Maresme, de cent advocacions documentades dels altars de parròquies i ermites solament vint-i-una fan referència a advocacions femenines. Podem admetre aquest fet com a un indicatiu de la poca importància que el gènere femení tenia per l'església cristiana catòlica. Aquesta visió misògina, venia estipulada per la influència de les idees aristotèliques, les textos bíblics, les consignes efectuades pels Pares de l'Església, les idees expressades a la Summa Theologica de Tomàs d'Aquino. Al llarg de l'edat mitjana les dones van estar sotmeses al marit i al senyor. Segons la classe a què pertanyien, visqueren en diferents estats de confort o de misèria, però solament en cassos excepcionals tingueren veu en el seu propi destí. Excloses dels estudis reglats i dels gremis, les seves tasques i funcions no eren reconegudes ni valorades. Fora del fet de parir fills, el seu paper era secundari i la seva participació en la vida privada i en la vida pública estava molt restringida.⁴ De fet ha calgut una nova mirada a la història per fer les visibles. Aquesta nova mirada, aportada per estudis més recents, ha permès rescatar de l'oblit no només dones excepcionals, sinó també tot de funcions i tasques que desenvolupaven les dones i que havien sigut obviades o invisibilitzades.

L'objectiu d'aquest treball, però, no és aquest, sinó un de potser més modest, tot i que també important: Es tracta simplement de veure els valors i defectes que generalment s'atribuïen les dones en l'imaginari medieval, a través d'una anàlisi de les advocacions femenines presents en la nostra comarca per d'aquesta manera contribuir a esclarir que representava la dona en aquest imaginari.

LES SANTES BÍBLIQUES

L'antífesi Eva-Maria; exemples de pecat i salvació.

Pel clergat medieval les advocacions marianes representaven els tres tipus de dones: la temptadora, la reina del cel i la pecadora redimida. Maria va ser considerada dins l'església cristiana com la nova Eva o l'anti-Eva, és a dir que amb la seva acceptació de ser la Mare de Crist obriria el camí a la redempció de la humanitat.⁵ D'acord amb Bíblia, Déu va crear primer a Adam i després la dona a partir d'una costella seva. Aquest fet marcava la primacia de l'home envers les dones. Posteriorment, Satanàs va enganyar Eva i va provocar que aquesta convencés Adam per menjar de l'arbre prohibit. És per aquest fet que l'església va considerar a les dones com a successores del pecat original d'Eva i com a encarnacions de diversos pecats capitals, com la luxúria, i portadores de la perversitat. L'única dona que va néixer sense aquesta falta va ser Maria, mare de Jesús. Aquesta imatge negativa de la dona que arrenca

⁴ Coderch, 2012.

⁵ Melero, 2003.

del Gènesi portava a limitar i restringir la llibertat de les dones al fer-les responsables de les desgràcies sofertes per la humanitat. També feia que la virginitat esdevingués un dels camins per poder evitar el sexe, que solament s'entenia dins el matrimoni i com a un mal necessari per la procreació. La única forma de rentar-se del pecat original, era amb el baptisme.

Hom considera el III Concili ecumènic d'Efes (431) com el punt de partença del culte a

[Font: Graupera, 2011]

la Verge, ja que proclamà la Verge Maria com la Mare de Déu. La figura de Maria doncs encarnarà el model de persona que es va sotmetre completa i responsablement a la voluntat de Déu, va acollir la seva paraula, es va posar en actitud de servei a Déu i va ser la primera i més perfecta seguidora de Crist. A la baixa edat mitjana, amb l'aparició de la devotio moderna⁶, s'introdueixen unes certes modificacions en el

significat simbòlic del personatge. Va col·laborar a aquest canvi de mentalitat, l'augment de la població urbana, l'aparició de les ordes monàstiques mendicants, que s'acolliren al patronatge de la Verge, i la necessitat de apropar la pietat als creients. També hi va col·laborar la posta en circulació de reculls de miracles i una diversitat de llegendes sobre les Mare de Déus trobades, per justificar l'aparició d'una imatge mariana que esdevingués un centre de peregrinació popular. Un tema també molt difós va ser el tema del cant dels "Goigs Marians", que recollien els moments més importants de la vida de Maria.⁷ Aquests aspectes es veuen més clarament, pel seu caràcter narratiu, en els retaules. D'advocació mariana s'han conservat una taula sobre l'anunciació, realitzada a finals del s.XV dins el cercle de Jaume Huguet provinent d'Alella⁸ i un retaule sencer provinent de la parròquia de Sant Pere de Premià contractat a Antoni Marquès el 23 d'agost de 1504 i que representa els goigs de la Mare de Déu⁹ i el conjunt escultòric de la Dormició de la Verge de Mataró.¹⁰

Troblem el culte marià al Maresme en diverses parròquies: com advocació principal a Mataró i Caldes d'Estrac; en els altars laterals de les parròquies de Tiana, Cabrera, Argento-

⁶ Pladevall, 2007

⁷ Vicens, 1995; Vicens, 2003

⁸ Jaume HUGUET. Verge de l'Anunciació (fragment de predel·la de retaule) Tremp, daurat, puntejat i burinat sobre fusta (37 x 22,5 cm.) Barcelona.C. 1455 – 1465. Prov. església parroquial de Sant Feliu d'Alella MDB 17 0017.

⁹ Graupera, 1995, Graupera, 2001

¹⁰ Antoni Marquès (atribució). Retaule dedicat als Set Goigs de Maria Oli, tremp i pa d'or sobre taula (231,4 x 179 x 16 cm. Catalunya. C.1504 Prov. església de Premià de Dalt . MDB 5470547

na, Dosrius Llavaneres, Montalt i Vilassar i com advocació d'ermites a La Cisa (Premià de Dalt), al Viver (Argentona) i al monestir de Santa Maria de la Conreria (Tiana). La majoria de les escultures marianes que decoraven aquests altars no han arribat a nosaltres degut a la destrucció soferta per la crema d'objectes religiosos durant la guerra civil (1936-1939). Moltes d'aquestes peces les hem pogut documentar a partir d'una sèrie de fotografies antigues. La majoria de les representacions de la Mare de Déu conservades són escultures de fusta o pedra.¹¹ Una de les formes de representació és la que mostra el personatge sedent. Aquesta tipologia arrenca de la tradició romànica, les anomenades *Sedes sapientiae* (Tron de la Saviesa Divina). Durant l'etapa del gòtic, aquest tipus de representació va continuar plenament vigent, malgrat que es van introduir una sèrie de canvis respecte a la forma de representar-se. Serien d'aquesta tipologia, la Verge dels Àngels de Vilassar de Dalt; Santa Maria de Cales d'Estrac; Santa Maria del Viver (Argentona); la Mare de Déu dels Àngels de Vilassar de Dalt; la Verge de la Cisa (Premià de Dalt); la Mare de Déu del Montalt i la Imatge de la Verge de Can Catà de la Vall (Sant Andreu de Llavaneres).

Un altre model de representació de la imatge de la Verge amb el Nen també habitual és la que representa els personatges dempeus. Aquesta tipologia es comença a introduir a la Borgonya en el s.XII. Aquesta imatge presenta ja a Maria dreta que sosté amb el braç, sovint l'esquerra, l'Infant que apareix jugant amb un ocell o relacionant-se amb la Mare. Un element característic d'aquestes imatges és la posició de *contrapposto o hanchement*, en que els malucs de la Verge del costat que sosté el Nen és elevat per tal de imitar una posició que possibilita una millor sustentació del nen en braços. A partir de la tercera o quarta dècada del s.XIV, aquesta tipologia de Mare de Déu ja esdevé el model preponderant a Catalunya. Formarien part d'aquesta tipologia les escultures de Santa Maria de Mataró; la Mare de Déu de Cabrera i la Mare de Déu dels Ous de Sant Andreu de Llavaneres.

Maria Magdalena, model de pecadora penedida i guaridora

Maria Magdalena apareix esmentada de forma escassa en els evangelis canònics. El que ens diuen d'ella és que es va ocupar de l'aprovisionament de Jesús i els seus deixebles durant la seva estança a Galilea. També citen el seu nom com una de les dones presents en la crucifixió de Jesús i que va ser un dels primers testimonis de la seva resurrecció. Sembla que la tradició cristiana però va fondre diversos personatges citats al Nou Testament amb el nom de Maria en un de sol. A partir dels segles VI i VII, dins el marc de l'Església Llatina es va tendir a identificar Maria Magdalena amb la dona pecadora que, a Galilea, a casa de Simó el fariseu, unguí els peus de Jesús amb les seves llàgrimes. D'altra banda, alguns Pares de l'església i escriptors eclesiàstics, harmonitzant els evangelis, havien identificat ja a aquesta dona pecadora amb Maria, la germana de Llätzer, que, a Betània, ungeix amb un perfum el cap de Jesús. Com a conseqüència, es va estendre la idea que les tres dones eren la mateixa persona. A partir del segle X van sorgir narracions fictícies que enaltien la seva persona i que es van difondre sobretot per França. Allà neix la llegenda, sense cap fonament, que

¹¹ Español, 2003

la Magdalena, Llätzer i alguns més van arribar de Jerusalem a Marsella per evangelitzar la Provença. D'acord amb aquesta llegenda, Maria va morir a Aix-en-Provence o Saint Maximin i les seves relíquies van ser portades a Vézelay.

La figura de Maria Magdalena representa l'ànima pecadora que es redimeix dels seus

Santa Maria Magdalena
Finestral provinent de l'antic hospital
(s.XV)
Riera, núm.46 Mataró
[Fotografia: J.Graupera]

Bernat Martorell
Retaule de santa Maria Magdalena de Perella
(s.XV)
Provinent de l'església de Santa Magdalena de
Perella, Sant Joan de les Abadesses (Ripollès)
MEV 47)

pecats. En una homilia del papa Gregori Magne (pronunciada el 591) presenta Maria Magdalena com una prostituta penedida. Per això la llegenda posterior fa que passi la resta de la seva vida en una cova al desert, fent penitència i mortificant-se la carn; des d'aleshores són freqüents a l'art occidental les representacions de la "Magdalena penitent". Aquesta imatge fa que es

pugui confondre amb la tradició de Maria Egipcíaca, santa del segle V, la qual segons *La vida dels Sants* de Lacopo da Varazze, s'havia dedicat a la prostitució i es va retirar al desert a expiar els seus pecats. Totes dues santes es representen amb cabells llargs cobrint el cos com a símbol de la seva penitència al desert. D'aquesta història medieval prové també una altra escena iconogràficament important: en l'èxtasi de la santa, els àngels l'ascendien al Paradís on l'espera un concert celestial i després de finalitzar, el cor angèlic la duia de tornada a la gruta. Aquesta representació és la que s'ha conservat en un dels finestrals reaprofitats en una casa de la Riera de Mataró provinent de l'edifici de l'antic hospital obrat a l'últim quart del s.XV. L'esquema compositiu segueix el mostrat per Lluís Borrassà a la predel·la del retaule del convent de sant Francesc de Vilafranca del Penedès.¹²

L'episodi que relaten els evangelis en què Maria i Marta envien a cridar Jesús perquè vagi a Betània a guarir Llätzer, el germà, que està malalt de lepra, origina que aquesta santa fos una de les advocacions preferides per les capelles de les leproseries i dels hospitals medievals juntament amb Llätzer. Aquesta faceta de guaridora i de penitent va esdevenir molt apropiada pels hospitals, ja que els malalts moribunds podrien trobar confort en la seva protecció. Al baix Maresme com hem vist, només tenim documentat un hospital sota aquesta advocació, el de Mataró. Aquest es trobava situat a la cruïlla de la riera amb el Carreró, on actualment hi ha l'edifici de l'Ajuntament. La imatge de Magdalena amb un ungüentari com atribut està també relacionada amb la seva faceta de guaridora. Així la trobem a la predel·la del retaule de Can Sant-romà de Tiana; a un fragment de retaule atribuït al Mestre de Premià datat de finals del S.XV a principis del segle XVI, que conservat al Museu Diocesà

¹² Graupera, 2012, p.143-145; Reixach, 2014, p.12.

de Barcelona, procedent de l'església de Premià, i que va desaparèixer del fons del museu durant la dècada dels anys 1920; i a una escena d'una predel·la conservada al Museu Diocesà provinent d'un retaule de Cabrera de Mar.

Santa Susanna

Aquesta verge i màrtir és una santa bastant coneguda de la qual, però, s'ha escrit una Passio molt fantàsica que mereix poc crèdit. Són molt antics els testimonis històrics martirials que existeixen sobre ella, però constitueix un intricat i difícil problema hagiogràfic que ha acabat per emmascarar la seva existència històrica. Santa Susanna és una màrtir de la primera meitat del segle III i apareix a entre els innombrables màrtirs dels tres primers segles del cristianisme. Es troba enterrada en una basílica que se li va dedicar a Roma en el segle V, aixecada sobre un titulus. Iconogràficament es representa vestida amb una estola o una túnica i embolcallada amb el mantell de les joves romanes. Com atributs porta la palma del martiri, un coltell i, a vegades, als peus un idol trencat que ella trepitja.

A vegades s'assimila al personatge homònim protagonista de la part final del Llibre de Daniel. La història de Susanna, o de la casta Susanna, es va compondre al segle I aC. i es va incloure com una interpolació apòcrifa al Llibre de Daniel en la Bíblia cristiana. Aquest fet fa que aquesta santa esdevingui el símbol de l'ànima salvada i de l'església calumniada pels pagans i jueus des del s. III.¹³ Réau esmenta que en l'etimologia popular Susanna es va convertir en el símbol de la castedat perquè el seu nom, en hebreu, vol dir filla dels Iliris. En un primer moment, a les catacumbes, la figura de Susanna es representava com un exemple de la salvació desitjada per l'ànima dels difunts. En aquesta època, Susanna també comença a ser representada com a símbol de l'Església, assetjada pels jueus i els pagans, tots dos simbolitzats per vells.¹⁴

La capella de Santa Susanna d'Allella seria una capella que tindria aquesta advocació al baix Maresme. Actualment se'n desconeix la ubicació, però tradicionalment s'ha vingut situant entre els termes municipals d'Allella i Tiana. Aquesta capella, apareix documentada per primer cop en una venda de terres al terme d'Allella, datada el 21 d'octubre de l'any 989. El més probable és que aquesta capella fos l'actual capella romànica conservada a Montgat sota l'advocació de Sant Martí.¹⁵

LES MÀRTIRS EUROPEES NO HISPANES

Santa Cecília. La fortalesa de la fe entre les dones.

Santa Cecília (en llatí *Caecilia*) va ser una màrtir romana del segle III d'autenticitat discutida, malgrat que el seu culte es documenta des del s.V, a les catacumbes de Sant Calixte, a Roma. El 821, el papa Pasqual I va fer-ne traslladar les restes a l'església de Santa Cecília in Trastevere, església construïda al segle V en honor seu a Roma. No va ser fins el s.VI que el

¹³ Walter, 2012

¹⁴ Réau, Louis, 2000a, p. 450

¹⁵ Vellvehi-Graupera, 1997

culte es va difondre més enllà de l'església transtiberina de Roma. A la península ibèrica, el trobem documentat per primer cop a l'Oracional de Tarragona del s.VII i va ser àmpliament difós en època visigòtica.¹⁶

A nivell toponímic, coneixem l'existència, encara avui dia, del paratge de Santa Cecília de Mataró. Aquest es pot situar al costat esquerra de la riera de Sant Simó, entre el Torrent de Can Català i el de Ca la Madrona. La capella de Santa Cecília apareix en un document del 1177 quan Saurina Desledó feu diferents llegats als temples de Mataró i deixà dos sous a Santa Cecília. No es coneix cap més cita documental sobre aquesta capella fins el 15 d'agost del 1318 quan Berenguer de Torres, donat d'aquesta capella, va obtenir llicència del vicari del bisbe per captar dins l'església des de l'agost fins Nadal. En l'indret esmentat, s'hi van trobar des dels anys 60 del s.XX varies restes romanes que indiquen un fort poblament en aquesta zona. Ferrer i Clariana la identifica erròniament amb l'església de Sant Sadurní de Valldes.¹⁷

Santa Cecília simbolitza la fortalesa de la fe de les dones i un exemple per la unitat de la família. Segles després de la seva mort, Cecília es va convertir també en tot un símbol per als músics i amants de la música. Aquest fet es deu a un error de traducció d'una part de les Actes del seu martiri (480). L'error radicaria en la traducció dels "òrgans" per instruments musicals quan en realitat es parlava d'instruments de tortura. Sembla que la vinculació del personatge amb la música es va incrementar a partir del segle XV; aviat es va fer popular, i el 1594, el papa Gregori XIII va proclamar-la patrona de la música. A l'Edat Mitjana, se la representava en innumerables imatges tocant l'orgue o l'arpa.¹⁸ Tenim coneixement que l'any 1459 es va encarregar un retaule, que no hem conservat, per a la capella que tenia aquesta santa a la parròquia de Santa Maria de Mataró al pintor Lluís Dalmau.¹⁹

LES MÀRTIRS DEL MEDITERRANI ORIENTAL

Santa Anastàsia. El triomf sobre la mort i guaridora de les malalties dels pits

Aquesta Santa procedeix de Sirmi o Zara (Dalmàcia). L'origen del seu culte va ser disputat entre la ciutat d'Ilíria, lloc on va tenir lloc el seu martiri, i Roma, on hi ha la majoria de les seves relíquies. Hom atribueix l'origen de la seva *Passio* a narracions inventades i poc creïbles. Sembla que aquesta màrtir mai va existir i representa la personificació de la "resurrecció" de Crist. Anàstasi, és el nom que es dona en grec al segon diumenge de Pasqua. Les seves suposades relíquies es conservaven a l'església de l'Anàstasi o resurrecció a Constantinoble. El seu culte es va difondre des de Constantinoble, Dalmàcia, Roma i Nord d'Itàlia fins a Hispània les Gàl·lies, molt lligada a la celebració de la resurrecció durant la Pasqua. Es representa amb un pot d'ungüents i, com santa Àgueda, amb els pits tallats. A causa d'aquest atribut era invocada per les dones contra les malalties dels pits.²⁰

¹⁶ Riber, 1919b.

¹⁷ Graupera, 2002, p.87-88

¹⁸ Ferrer, 2013

¹⁹ Graupera, 2011, p.208-209

²⁰ Réau, 200b

Aquesta santa tenia advocació al temple Santa Anastàsia de Premià. L'ermita esta situada a la part meridional del terme, prop del barri de Santa Anna del Tió.²¹ Als voltants de la casa s'han fet diferents troballes romanes que fan pensar en l'existència d'un culte paleocristià relacionat amb aquesta vila.²² La capella de Santa Anastàsia apareix documentada per primer cop el 23 de febrer del 987.²³ En la visita pastoral realitzada el 16 de setembre de 1446 per Bernat Frare delegat del bisbe de Barcelona Jaume Gítard, on es descriu molt breument l'interior de la capella i on s'esmenta per primer cop l'existència d'un retaule dedicat a la Nativitat.²⁴ El fet de representar en aquest retaule, el tema de la nativitat, malgrat que l'advocació de la capella fos dedicada a Santa Anastàsia, té relació amb la diada en què es celebra l'advocació d'aquesta santa, el 25 de desembre. Es va conservar fins la guerra civil espanyola (1936-1939) un altre retaule dedicat a la Santa d'autoria desconeguda però datable a principis del s.XVI. D'ell se'n conserven una sèrie de fotografies que en fan difícil la seva identificació i la seva iconografia.²⁵

Santa Margarida. Indulgència i intercessió

Com a nom propi de dona es ve utilitzant des de molt antic. La primera Santa Margarida que registra el Martirologi, data del segle III, hi ha altres santes homònimes com Santa Margarida reina d'Escòcia (1045 – 1093), Santa Margarida d'Hongria (1242-1271), entre altres venerades també en l'etapa medieval. Santa Margarida o Marina (Antioquia, 275 - 290) és venerada com a santa per totes les confessions cristianes. La seva existència és real, però, alhora dubtosa, ja va ser declarada com a apòcrifa l'any 494 per Gelasi I. La devoció va revifar-se durant les Croades i el seu culte va expandir-se per tot Europa. Hi havia la creença que la santa mateixa havia promès indulgència a qui escrigués o llegís la seva vida o invoqués la seva intercessió; això va fer-la un dels sants més populars durant l'Edat mitjana. Va ser inclosa entre els Catorze sants auxiliadors com a auxiliadora en els parts i els moments difícils.

Al baix Maresme es venerava a la capella de Sant Cebrià i Santa Margarida a Cabrera de Mar. El temple estava situat dins el terme de Cabrera, prop de la riera d'Argentona en el mas de Santa Margarida o Can Cebrià. La capella va ser enrunada el 1950 pels propietaris del Mas Vinyals o Can Cebrià, per tal d'ampliar la seva casa. Aquest fet va fer créixer l'interès de M. Ribas per excavar-la i estudiar les seves restes de forma precària donada la urgència. Els materials obtinguts van ser repartits entre les col·leccions particulars de Fèlix Clariana i del senyor Barba, antiquari de Barcelona, i una part al Museu de Mataró. El propietari de la finca es va comprometre a desmuntar la capella i muntar-la en un altre indret proper, cosa que no es va produir mai. En el jaciment també s'hi ha fet algunes prospeccions d'urgència, motivades per la construcció de la variant de la N-II, durant els anys 1989 i 1991.²⁶

²¹ Graupera, 2002, p.56-57

²² Coll-Jàrraga, 1997

²³ Graupera, 1999

²⁴ ADB: Visites pastorals 19 fol.38r-38v. Benito, 1992, doc.132, p.365-366.

²⁵ Graupera, 2012, p.200

²⁶ Graupera, 2002, p.72-75

Santa Bàrbara. Invocada contra els llamps i la mort sobtada o violenta.

Santa Bàrbara

Anònim: Retaula Sant Romà
Can Sant-romà de Tiana (s.XVI)
[Fotografia. J.Graupera]

Santa Bàrbara (Nicomèdia, s. III - 306) és una santa i màrtir venerada a tota la cristiandat. Segons la *Llegenda àuria*, el seu naixement va tenir lloc a Nicomèdia a principis del segle III. El seu culte apareix a Edesa al s.IV i s'expandeix per l'imperi Bizantí. A Roma, el seu nom no comença a trobar-se fins al segle VIII i la seva llegenda no apareix fins a dates més tardanes, concretament al *Speculum*

historiale de Vincent de Beauvais (1194 – 1264) i, després, a la *Llegenda àuria* de Jacopo da Varazze (1230 – 1298). Per aquest motiu la majoria d'historiadors qüestionen la versemblança i l'existència de la santa. A causa d'aquests dubtes, va ser eliminada del Calendari dels sants de l'Església Catòlica Romana l'any 1969, permetent-ne el culte solament en els llocs on és tradicional.²⁷ Malgrat tot això va ser una santa molt popular. Santa Bàrbara és considerada també un dels Catorze Sants Auxiliadors. L'associació amb el llamp que va matar el seu pare va fer que fos invocada com a protectora contra els llamps i el foc i, a partir d'aquí, va associar-se als explosius, l'artilleria i les mines. També era invocada contra els llamps i la mort sobtada i violenta. Es sol representar jove amb la palma del martiri o amb plomes de paó, ja que aquest animal és símbol de la resurrecció o la immortalitat. El seu atribut més freqüent és una torre amb tres finestres, apareixent unes vegades tancada en la mateixa i en altres la torre apareix al seu costat o en miniatura sobre una de les seves mans. El significat d'aquesta torre amb tres finestres és el refugi de la fe en la Santíssima Trinitat. I sol portar corona, que admet variacions: en algunes és la d'una princesa i en altres és una corona completa formada de diverses torres.

Al baix Maresme la trobem representada a la paradel·la del retaule de Can Sant-romà de Tiana, on apareix nimbada amb la palma del martiri i la torre en braços.²⁸ També apareixia a la paradel·la del retaule de Maria Magdalena de Teià però no ens ha pervingut la taula.²⁹

Santa Llúcia. Patrona dels cecs i els mals de la vista.

Llúcia de Siracusa (283?-304?) va ser una jove màrtir cristiana que es considera la santa patrona dels cecs i els mals de la vista. És una de les set dones, a part de la Mare de Déu,

²⁷ Réau, 2000b, p.170-178

²⁸ Graupera, 2011, p.213-214

²⁹ Graupera, 2011, p.211

que es commemora pel nom a la missa canònica. Disposem de molt poques dades històriques sobre la seva vida: l'únic que es coneix és que va ser una màrtir de Siracusa durant les persecucions de l'emperador Dioclecià el 304. La seva veneració es va escampar fins a Roma, i al segle VI l'Església la va canonitzar.

Santa Llúcia és coneguda de forma destacada per ser patrona de la vista, originant expressions populars com "Que Santa Llúcia et conservi la vista". També és santa patrona dels pobres, dels cecs, dels nens malalts, dels camperols. Per aquest motiu es representa amb una palma del martiri i sostenint un plat amb els seus ulls. La podem observar d'aquesta manera a un altre fragment de retaule atribuït al Mestre de Premià datat de finals del S.XV a principis del segle XVI, que conservat al Museu Diocesà de Barcelona, procedent de l'església de Premià, i que va desaparèixer del fons del museu durant la dècada dels anys 1920 i a una escena d'una predel·la conservada al Museu Diocesà provinent d'un retaule de Cabrera de Mar.³⁰

LES MÀRTIRS HISPANES

Santa Victòria. El testimoni dels màrtirs.

Es veneren conjuntament amb el seu germà Sant Iscle, els quals van morir martiritzats a la ciutat de Còrdova. Aquest màrtirs ja son cantats pel poeta Prudenci en el s.IV i l'inici del culte comença en el seu sepulcre cordovès. Aquesta tomba sembla que va ser profanada pel rei arrià Agila (549-554). En el segle V, el culte era conegut però no es difon fins el s.VI. Part de les relíquies van ser traslladades en el 1010 per membres de l'expedició de Còrdova a l'església de Sant Iscle de Vidreres i posteriorment, l'any 1263, van ser donades al monestir de Sant Salvador de Breda, pel vescomte Ramon de Cabrera.

Es representa amb els atributs del seu martiri i una rosa a les mans ja que hi havia una llegenda que relata l'aparició de roses el dia de la seva festa. Aquesta advocació la trobem en el temple de Sant Iscle i Santa Victòria de Dosrius.³¹ En la visita del 1508, es descriu un retaule de Santa Victòria, segurament gòtic que substituiria la ornamentació romànica de l'altar descrita anteriorment. El retaule seria substituït per un altre obrat per l'imaginaire Martín Díez de Liatzasolo i el pintor portuguès Joan Baptista l'any 1531.³² No ens ha pervingut cap imatge medieval de la Santa provinent d'aquesta capella a excepció de les claus de volta dedicades a Sant Iscle i Santa Vitòria de la nau central iniciada el 1526.³³

SANTES CONFESSORES

Santa Helena. Invocada com ajuda pels matrimonis difícils

Va néixer a Bitínia (+ 255) i va morir a Nicomèdia l'any 330. Era una criada d'una fonda quan Constanci I la va prendre com a concubina. Va ser la mare de l'emperador romà Cons-

³⁰ Mirambell Abanó, Miquel (2006). "Antoni Marquès". *L'art gòtic a Catalunya. Pintura III. Darreres manifestacions*. Barcelona: Enciclopèdia catalana. Pp.272-273

³¹ Graupera, 2002, pp.31-32

³² ADB: Visites pastorals, vol. 24, fol. 121

³³ Graupera,2012, p.256-258

tantí, el qual en l'arribar al poder li va donar el títol d'Augusta. Era una santa invocada com ajuda pels matrimonis difícils, i la llegenda li atribueix el retrobament de la vertadera creu de Crist o Vera Creu.³⁴ El problema de les relíquies cristològiques i marianes és que són inexistents pel fet de que els principals protagonistes van ressuscitar i ascendir als cels. És per això que tot allò que va tenir contacte amb ells, esdevé per aquest fet relíquia. Santa Helena va ser qui va trobar la creu de Crist i va generar la possibilitat de poder gaudir de les avantatges que podria satisfer estar en contacte directe amb les relíquies de la Vera Creu.³⁵ Es representa coronada amb corona reial, com a mare de l'emperador Constantí i portant una creu com a testimoni de la seva treballa.

Té aquesta advocació el temple de Santa Helena d'Agell, en el veïnat d'Agell de Dalt, situat al NE del poble de Cabrera. A la creu de volta del presbiteri hi ha representada Santa Helena amb la creu i un llibre.³⁶

Tot aquest seguit de Verges i Santes de les quals hi ha hagut representació, conservada o no, o que han tingut advocacions en la nostra comarca i que segurament no eren molt diferents en les comarques veïnes dibuixen una imatge de la dona que, amb els diferents matisos que hem vist, podríem dir que mostra en resum tres vessants: mare, pecadora penedida i penitent, o verge i màrtir. Com a personatges sants també son intercessores, protectores i en alguns casos guaridores.

Bibliografia

Benito, Pere (1992). *Les parròquies del Maresme a la Baixa Edat Mitjana. Una aproximació des de les vistes pastorals (1305-1447)*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana. (Premi Iluro,47).

Boto Varela, Gerardo. (2009). "Sobre les persuasives imatges de culte. Encomis i escrutinis des de l'Edat Mitjana hispana". *Imatges medievals de culte. Talles de la col·lecció El Conventet*. Girona: Fundació Caixa Girona. Pp. 37-44

Coderch, Marion (2012). "Actituds davant les dones entre l'edat mitjana i el renaixement". *Dones i literatura entre l'edat mitjana i el renaixement*, vol II. València: Institució Alfons el Magnànim, pp.527-554

Coll, R.; Jàrrega, R.(1997). "L'anell signatori de la necròpoli paleocristiana de Santa Anna (Premià de Dalt, EL Maresme) Dades i problemàtica d'un jaciment poc conegut" a *Annals vol.37. Actes del Congrés d'Homenatge al Dr. Pere Palol /2 Hispània i Roma. D'August a Carlemany. Girona del 23 al 25 de novembre del 1995*. Girona: Institut d'Estudis Gironins. Pp. 1069-1080.

Español Bertrán, Francesca (2003). "Les imatges marianes: prototips, rèpliques i devoció". *Lambard: Estudis d'art medieval*, núm. XV, (2002-2003). Barcelona: Amics de l'Art Romànic – Institut d'Estudis Catalans. Pp. 87-110

³⁴ Graupera,2008

³⁵ Español,2003

³⁶ Graupera,2012, p.278

Ferrer, Sandra (2013) [Consulta en línia]. "La patrona de la música, Santa Cecília de Roma (Siglos II-III)". *Mujeres en la Historia*. <http://www.mujiresenlahistoria.com/2013/11/santa-cecilia.html> . [Consulta el 29 d'agost de 2014]

Graupera Graupera, Joaquim (1995 a). "La iconografia de dormició de la Verge en l'art medieval de l'Europa Meridional/1". *Felibrejada. Butlletí del Grup d'Història del Casal de Mataró*, núm.12 (gener del 1995), pp.3-6.

Graupera Graupera, Joaquim (1995 b). "La iconografia de dormició de la Verge en l'art medieval de l'Europa Meridional/2". *Felibrejada. Butlletí del Grup d'Història del Casal de Mataró*, núm.14 (març del 1995), pp.3-7.

Graupera Graupera, Joaquim (1995 c). "La iconografia de dormició de la Verge en l'art medieval de l'Europa Meridional/ i 3". *Felibrejada. Butlletí del Grup d'Història del Casal de Mataró*, núm.17 (juny del 1995), pp.3-7.

Graupera Graupera, Joaquim (1999) "Noves aportacions sobre el preromànic del Baix Maresme. La capella de Santa Anastàsia de Premià de Dalt". *XV Sessió d'Estudis Mataronins*. 28 de novembre del 1998. Comunicacions Presentades. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria. Patronat Municipal de Cultura. Pp.173-180

Graupera Graupera, Joaquim (2001 a). *L'arquitectura religiosa al Maresme durant el preromànic i el romànic. Vol.1* Argentona: La comarcal.

Graupera Graupera, Joaquim (2001 b). "El grup escultòric sobre el trànsit de la Verge de la parròquia de Santa Maria de Mataró (s.XVI)". *XVII Sessió d'Estudis Mataronins*. 25 de novembre del 2000. Comunicacions Presentades. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria; Patronat Municipal de Cultura. Pp.115-138.

Graupera Graupera, Joaquim (2002). *L'arquitectura religiosa al Maresme durant el preromànic i el romànic. Vol.2*. Monografies. Argentona: La comarcal.

Graupera Graupera, Joaquim (2008). "Les veracreus gòtiques i del temps del Renaixement al Maresme". *XXIV Sessió d'Estudis Mataronins, 1 de desembre de 2007*. Comunicacions presentades. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria; Patronat Municipal de Cultura. Pp.79-95

Graupera Graupera, Joaquim (2012). *L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI). Art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona*. Tesis doctoral dirigida per Francesca Español i Bertran. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament de Història de l'Art.

Hernando Garrido, José Luís (2010). "Hagiografia y devoción popular en el arte bjo-medieval y moderno: algunos aspectos antropológicos". *Studium Medievale. Revista de cultura visual – Cultura escrita. Monogràfic: Percepció i experiència de l'espai a l'Edat Mitjana*, núm.3 (2010), pp. 205-247.